

Ambroz Tudor

Državna uprava za zaštitu
kulturne i prirodne baštine
Poljudski put 15
21000 Split

UDK: 728. 3. 033. 4. 048. (497. 5 Hvar)

PRILOG ROMANICI U GRADU HVARU - NIŠA S RELJEFOM SV. JELENE KRIŽARICE NA KUĆI NOVAK-KOGO

Romanički, srpasti luk koji je sekundarno upotrijebljen kao niša za reljef sv. Jelene Križarice na kući Novak-Kogo jedan je od rijetkih sačuvanih detalja stambene romanike u gradu Hvaru. Sekundarna upotreba romaničkog detalja potkrepljuje pretpostavke o široj rasprostranjenosti ovog stila na stambenoj arhitekturi grada. Srpasti luk niše je naknadno goticiziran, što pokazuje jedan od načina prodora gotike u stambenu arhitekturu.

Na južnom pročelju Pjace u Hvaru nalazi se kuća Novak-Kogo, koja je s istoka spojena s kućom Jeličić¹. Veličina i raščlamba sjevernih pročelja ovih kuća je gotovo identična, tako da, uz primjer kuće Babić, čine u Hvaru jedinstven primjer dviju kuća s jednakim, baroknim pročeljima postavljenima jedno uz drugo.

Na istočnom rubu, sjevernog pročelja kuće Novak-Kogo, u visini spoja prizemlja i prvog kata, uzidana je niša s reljefom sv. Jelene Križarice. U literaturi se o ovom reljefu malo pisalo². Dugo vremena se smatralo, zbog sličnosti svetičinih atributa, da se radi o reljefu sv. Katarine, no nedavno je prepoznata kao sv. Jelena, ponajviše zbog uspješnog čitanja natpisa na razmotanom svitku koji svetica drži u lijevoj ruci³.

Hvar: niša s reljefom sv. Jelene (snimio: Živko Bačić)

Reljef je rad lošijeg majstora, na što upućuje plošnost reljefa i shematska obrada detalja. Stilska obilježja su neizražena. Haljina u kojoj je svetica prikazana može se datirati u prvu polovinu 15. stoljeća⁴. Na renesansne uplive upućuje i upotreba rimske kapitale na natpisu ELENA, koji se nalazi na razmotanom svitku⁵. Stoga se reljef može datirati u drugu polovinu 15. st.⁶.

Pozadina reljefa, pravokutna ploča, koja je pri vrhu odrezana u obliku nepravilnog trokuta, i očuvani tragovi boje upućuju na zaključak da se reljef izvorno nalazio u unutrašnjosti neke crkve, najvjerojatnije na oltaru koji je bio posvećen ovoj svetici.

Sv. Jelena Križarica, majka cara Konstantina Velikog i najzaslužnija za njegovo obraćenje, bila je posebno čašćena na otoku Braču. Naime, jedna od legendi o rođenju sv. Jelene Križarice je mjesto njena rođenja smještala na otok Brač. Kako je ovaj otok bio u sastavu hvarske biskupije od njenog osnutka, ne treba čuditi da se i u gradu Hvaru, kao sjedištu biskupije, pojavljuju prikazi ove sveteice.

No, zanimljivija za ovu temu je sama niša u kojoj se reljef nalazi. Niša je sekundarno upotrijebljen romanički, srpasti luk, koji je, sudeći po rasponu, zaključivao otvor prozora⁷. Na stambenoj arhitekturi grada Hvara nije sačuvan nijedan primjer ovakvog luka. Prisutan je na dva prozora južnog pročelja crkve sv. Kuzme i Damjana, te u

tragovima na istočnom pročelju spomenute crkve. Nedavno je otkriveno da je ova crkva sakralizirana stambena građevina⁸. Sakralizacija romaničke kuće je, najvjerojatnije, razlog sačuvanosti romaničkih otvora *in situ*, dok su ostale kuće tog vremena u gradu kasnije preinačene⁹. Pronađeni srpasti luk niše na kući Novak-Kogo je dodatna potvrda takve pretpostavke¹⁰.

Tragovi romaničkog stila na stambenoj arhitekturi grada Hvara su izrazito rijetki ali tipološki raznoliki, što je još jedna potvrda nekadašnje bogatije prisutnosti ovog stila. Sačuvana su tri tipa romaničkih otvora: prozori zaključeni srpastim lukom na spomenutim primjerima, otvori zaključeni polukružnim lukom koji je sastavljen od više zrakasto postavljenih ulomaka (prozor na zapadnom rubu drugog kata sjevernog pročelja kuće Gazarović i vrata, djelomično pokrivena vanjskim stubištem, na sjevernom pročelju kuće Petra Hektorovića), te vrata kvadratičnog oblika s izrazito masivnim kamenim gredama okvira (kuće Zaninović i Budrović)¹¹.

Spomenuta romanička vrata su jednim dijelom pokrivena visinom ulice, što otvara zanimljiv problem zatrpavanja gradskih ulica krajem 13. ili početkom 14. stoljeća, jer gotički otvori prve polovine 14. stoljeća komuniciraju s današnjom visinom ulica¹².

Pored spomenutih romaničkih otvora u južnom predgrađu srednjovjekovnog grada, Burku, zatječemo i jedan otvor romaničke strukture na kojem se osjeća utjecaj novog, gotičkog stila. Prozor s grbom na istočnom pročelju kuće nedaleko od palače Radošević je zaključen polukružnim lukom sastavljenim od tri isječka, po uzoru na srpasti luk, no uski i izduženi oblik prozora, kao i znatno tanje kamene grede okvira, upućuju na gotički utjecaj¹³. Sličan je i prozor na sjevernom rubu prvog kata zapadnog pročelja kuće redovnica Kćeri Božje Ljubavi, kao i na vratima sjevernog pročelja kuće pored palače Radošević¹⁴.

Srpasti luk niše na kući Novak-Kogo je zanimljiv zbog još jednog detalja. Ovaj je luk kasnije, vjerojatno do kraja 15. stoljeća, goticiziran, što je i najkasnije vrijeme umetanja niše u pročelje kuće. Naime, unutrašnji dio središnjeg isječka luka, u visini tjemena, naknadno je "ušiljen", dok je tjeme luka ostalo polukružno. Na vanjskom je licu u žbuci izrađen gotički, šiljat luk.

Ovakav zahvat na niši koja je sadržavala reljef čašćene svetice razumljiv je u okviru želje da se prikaz

svetice istakne, a niša dodatno ukrasi. No, slično "šiljenje" unutrašnjeg dijela središnjeg isječka romaničkog polukružnog luka može se zapaziti i na prozoru sjevernog ruba prvog kata zapadnog pročelja na kući sestara Kćeri Božje Ljubavi, nekadašnjoj kući Leporini, kao i na spomenutim vratima kuće u Burku. Ova sličnost upućuje na zaključak da su i ovi otvori bili goticizirani na način čitljiv s luka niše na kući Novak-Kogo, što je zanimljiva ilustracija načina prodiranja gotičkog stila u stambenu arhitekturu grada Hvara u 14. stoljeću.

Tipološka raznolikost, kao i raznolikost načina građenja pročelnih otvora na ranogotičkim primjerima, a koja se izravno nastavlja na opisane romaničke primjere, višestruko se širi u znatno većem broju primjera, zbog čega ih ovom prilikom nije moguće opisati. No, tema stambene arhitekture grada Hvara u drugoj polovini 13. i početkom 14. stoljeća ima u okvirima hrvatske povijesti umjetnosti posebno značenje, te će biti nužno vratiti se na ovu temu drugom prilikom¹⁵.

BILJEŠKE:

¹ Čestica zgrade br. 198. k. o. Hvar.

² Popis spomenika otoka Hvara, Split 1958., str. 90.; J. Kovačić, Zapisi o crkvama u Hvaru, Hvar, 1982., str. 250-252.; Isti, Iz hvarske kulturne baštine (Ispravci i dopune za Zapise o crkvama u Hvaru), Hvar 1987., str. 270-271.

³ J. Kovačić, Iz hvarske kulturne baštine (Ispravci i dopune za Zapise o crkvama u Hvaru), Hvar 1987., str. 271.

⁴ Haljine sa širokim rukavima, s izrezom oko vrata, koje su pojasom stegnute ispod grudi, a ispod pojasa se zvonoliko spuštaju do poda, pojavljuju se na ranorenesansnim slikama oko sredine 15. stoljeća. Vidi: M. Davenport, *The book of costume*, New York, 1948.

⁵ Pojava razmotanog svitka s natpisom na prikazu sv. Jelene Križarice je neuobičajena, što je vjerojatno posljedica majstorovog nepoznavanja ikonografskih shema. Vidi: L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, Paris 1958.

⁶ Reljef je slično datiran i od Dušana Berića u radu "Skulpture, slike i panorame na otoku Hvaru", Popis spomenika otoka Hvara, Split, 1958.

⁷ Vidi: C. Fisković, Romaničke kuće u Splitu i Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 2, Zagreb 1952., str. 136.

⁸ N. Petrić, Crkve od 5. do 13. stoljeća na području grada Hvara, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 32 (Priatelj zbornik I), Split 1992., str. 191.

⁹ Na osnovi činjenice da je unutar pravokutnog tlocrta građevine upisana kvadratna apsida može se pretpostavljati da je kuća sakralizirana najranije oko sredine 14. stoljeća. Vidi: E. Hilje, *Zadarski protomajstor Andrija Desin*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 34, Split 1994., str. 85-109.

- ¹⁰ Vidi: J. Kovačić, Iz hvarske kulturne baštine (Kroz stambeno graditeljstvo grada Hvara), Hvar 1987., str. 26-29.
- ¹¹ Prema redoslijedu u tekstu: č. zg. 103, č. zg. 111/1/2, č. zg. 77, č. zg. 138/1.
- ¹² Zanimljivo je da su spomenuti otvori koji se nalaze u ulicama položenim u smjeru sjever-jug daleko dublje zatrpani nego oni u ulicama položenim u smjeru istok-zapad.
- ¹³ Č. zg. 308.
- ¹⁴ Č. zg. 79, č. zg. 293.
- ¹⁵ C. Fisković, Graditeljstvo grada Hvara u 16. stoljeću, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 10, Zagreb 1977., str. 456.

Ambroz Tudor

NICHE WITH A RELIEF OF ST. HELEN - A CONTRIBUTION TO THE ROMANESQUE STYLE IN THE TOWN OF HVAR

Summary

The niche on the house of Novak-Kogo family in the town of Hvar, with a relief of St. Helen the "Cross-Finder", is a secondarily utilized Romanesque "sickle-like" arch. The relief itself goes back to the second half of the 15th c. Exceedingly scarce Romanesque elements in the preserved house architecture of this town give special meaning to the arch here described. Its secondary reusage confirms the supposition of a far wider presence of that style in the past than it could be inferred from its actual scarcity. The same can be said in regard of the typological diversity of Romanesque remnants.

The sickle-like arch of the niche in question has been gothicized in the manner that its inner tip was later sharpened, while its upper outer end was reshaped in mortar into a pointed form, thus giving to the whole of the niche a new, Gothic character. A similar "sharpening" can be observed on some other semicircular Romanesque arches in the house architecture of Hvar, which probably means that they have been gothicized in the same way.